

ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ

1. ΟΙ ΛΕΞΕΙΣ ΤΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ (ΤΑ «ΛΗΜΜΑΤΑ»)

1.1 Λεξιλογικό υλικό

Το σύνολο των αυτοτελών λέξεων μαζί με τις περιφραστικές λέξεις και τις λεξιλογικές φράσεις, δηλ. το σύνολο των λεξιλογικών αναφορών ("references") που περιλαμβάνονται στο Λεξικό (κύρια, εσωτερικά, υποτεταγμένα, υποσελίδια λήμματα), ξεπερνά τις 150.000, συνυπολογιζόμενων των λέξεων που περιέχονται στην ετυμολογία, στη γραμματική, στα Σχόλια και στους Πίνακες τού ένθετου Παραρτήματος, λέξεων από όλες τις περιόδους τής ελληνικής γλώσσας. Το γλωσσικό υλικό τού Λεξικού εμφανίζεται με ευδιάκριτα έντονα στοιχεία και περιλαμβάνει τα κυρίως λήμματα (τις κεφαλές των λημμάτων), τα εσωτερικά λήμματα ή ενδολήμματα (φράσεις ή ουσιαστικοποιημένους τύπους), τα υποτεταγμένα λήμματα ή υπολήμματα (υποτασσόμενα στο τέλος τού λήμματος) και τα αποσπασμένα (από το κύριο σώμα τού Λεξικού) ή υποσελίδια λήμματα (δίδονται στο κάτω μέρος τής σελίδας με τη μορφή Πινάκων). Εντός τού κυρίου σώματος τού Λεξικού, δηλ. ως λήμματα, σύμφωνα με τις σύγχρονες απόψεις τής λεξικογραφίας για τη συγκρότηση τού ληματολογίου, έχουν συμπεριληφθεί τα σπουδαιότερα κύρια ονόματα (ανθρωπωνύμια, ελληνικά και ξένα τοπωνύμια, βάσει κριτηρίων επιλογής), καθώς και οι συντομογραφικές δηλώσεις των αρχικών γραμμάτων των επωνυμιών διαφόρων οργανισμών, σωματείων, εταιρειών, φορέων κ.λπ., τα γνωστά ακρωνύμια (π.χ. Ο.Τ.Ε., Ο.Η.Ε. κ.λπ.). Σε παλαιότερες περίοδοι λεξικογράφησης των λημμάτων απόψεις, τόσο τα κύρια ονόματα όσο και τα ακρωνύμια αποτελούσαν ιδιαίτερους πίνακες στο τέλος τού Λεξικού και εκτός τού κυρίου σώματος τού Λεξικού, γιατί δεν θεωρούνταν «κανονικά» λήμματα! Τα κύρια ονόματα στο παρόν Λεξικό αποτελούν βασικό συστατικό τού ληματολογίου με πληροφορίες υπό μορφήν ερμηνευμάτων και –για πρώτη φορά σε ελληνικό λεξικό– με ετυμολογικές πληροφορίες για την προέλευση κάθε κυρίου ονόματος, ελληνικού ή ξένου. Ληματογραφήθηκαν επίσης παγιωμένες φράσεις (ρητά, παροιμίες κ.λπ.) τής Αρχαίας Ελληνικής, εφόσον δεν μπορούσαν να υπαχθούν σε σύγχρονες λέξεις (π.χ. *αιέν αριστεύειν*), καθώς και γνωστές λατινικές φράσεις (π.χ. *dum spiro spero*).

1.2 Το κριτήριο τής χρήσης

Κύριο μέλημά μας υπήρξε να συγκεντρώσουμε όλο το εν χρήσει σήμερα λεξιλόγιο τής Νέας Ελληνικής, δηλ. όλες τις λέξεις που χρησιμοποιούμε οι Έλληνες στη γλωσσική επικοινωνία μας, προφορική και γραπτή. Φυσικά, λεξικογράφησαμε το γλωσσικό υλικό τής Κοινής Νέας Ελληνικής σε όποια μορφή τής σύγχρονης γλώσσας μας και αν χρησιμοποιείται (προφορική ή γραπτή), σε όποιο ύφος (οικείο, επίσημο, λόγοι, αρχαιοπρεπές), σε όποιο περιβάλλον χρήσης (κοινή χρήση, καθημερινή χρήση, λογοτεχνία, Τύπος, λαϊκή ομιλία, ευρύτερα γνωστές διαλεκτικές χρήσεις, γνωστές λέξεις αρχκό). Κριτήριο εισαγωγής μιας λέξης στο Λεξικό μας είναι η χρήση της –μεγαλύτερη ή μικρότερη ή και σπάνια– στη σύγχρονη ζωντανή γλώσσα, άσχετα με την προέλευσή της: αν προέρχεται από την αρχαία ή τη μεσαιωνική μας γλώσσα, από τη λόγια ή τη λαϊκή μας παράδοση ή αν πρόκειται για λέξη με ξενική προέλευση.

1.3 Εκτός Λεξικού

Εκτός Λεξικού έμειναν, αφού προβληματιστήκαμε για καθεμία, λέξεις που δεν χρησιμοποιούνται πια: λέξεις που θα είχαν τη θέση τους σε ένα ιστορικό λεξικό τής Ελληνικής και όχι σε ένα σύγχρονο λεξικό, όπως είναι το παρόν Λεξικό, το οποίο περιγράφει όλη την πολυμορφία τής σύγχρονης γλώσσας. Η Νέα Ελληνική –αποδεικνύεται περίτρανα από το Λεξικό μας– έχει τέτοιοι και τόσο πλούτι λέξεων, φράσεων και οπμασιών, που δεν χρειάζεται να φορτώνουμε τα λεξικά μας (όπως συχνά συμβαίνει) με λέξεις τις οποίες η ίδια η γλώσσα έχει θέσει στο περιθώριο. Τολμήσαμε έτσι να αποφύγουμε σε αυτό το Λεξικό τη νοθευμένη εικόνα τού λεξιλογίου που έχουν δώσει ορισμένα νεοελληνικά λεξικά στην προσπάθειά τους –επιστημονικά εσφαλμένη– να περιλάβουν στο ληματολόγιο όσο το δυνατόν περισσότερες λέξεις! Αυτή η ποσοτική και μωσαική αντίληψη τής γλώσσας προσκρούει στα διδάγματα τής λεξικολογίας και τής σύγχρονης λεξικογραφίας, γι' αυτό και απορρίπτεται από τα μεγάλα σύγχρονα επιστημονικά λεξικά άλλων γλωσσών (Webster, Longman, Collins, Larousse, Robert, Duden Brockhaus, Wahrig κ.ά.). Έτσι παρατηρείται το φαινόμενο να λείπουν από νεοελληνικά λεξικά νέες ζωντανές λέξεις ευρείας χρήσεως και να περιλαμβάνονται άλλες που χρησιμοποιήθηκαν μεν κάποτε στο παρελθόν, αλλά περιέπεσαν από καιρό σε αχρησία. Τέτοιες λέξεις είναι κατάλοιπα παλαιότερων λεξικών που μεταφέρονται άκριτα από το ένα λεξικό στο άλλο χωρίς την απαιτούμενη λεξικολογική βάση. Αντιθέτως, λόγια ή αρχαιοπρεπή στοιχεία, τα οποία χρησιμοποιούνται σε διάφορες μορφές απαιτητικού λόγου (επιστήμη, αρθρογραφία, δοκιμιογραφία κ.λπ.) έχουν περιληφθεί στο Λεξικό με τον ανάλογο χαρακτηρισμό.

1.4 Νεολογισμοί

Στο παρόν Λεξικό έχουν εισαχθεί πολλές νέες λέξεις (νεολογισμοί) που χρησιμοποιούνται συχνά στον προφορικό ή τον γραπτό λόγο, προερχόμενες από διάφορες πηγές (τεχνολογία, κοινωνικές και θετικές επιστήμες, ονομασίες νέων προϊόντων, διεθνείς ξένες λέξεις κ.λπ.). Τολμηροί αλλά και ιδιαίτερα προσεκτικοί υπήρξαμε στην εισαγωγή νέων λέξεων ξενικής προέλευσης, οι οποίες χρησιμοποιούνται πολύ σε ορισμένες μορφές επικοινωνίας (στη διαφήμιση, την τεχνολογία, στον γλωσσικό κώδικα των νέων, ακόμη και στην αρχκό). Αυτό που συστηματικά εφαρμόσαμε, για να βοηθήσουμε τον προσεκτικό και ευαίσθητο χρήστη τής ελληνικής γλώσσας, είναι να δίνουμε παράλληλα, όπου υπάρχει, την ελληνική απόδοση τής λέξης, ώστε εναλλάξ (σε κατάλληλο περιβάλλον) ή και αποκλειστικά να μπορεί να χρησιμοποιείται, από όσους θέλουν, η ελληνική λέξη, έστω και αν η χρήση της ξενίζει μερικές φορές.

1.5 Η αρχή τής ιδιοσυγχρονίας

Η επιλογή του λεξιλογίου στηρίχτηκε στην αρχή τής ιδιοσυγχρονίας. Περιλάβαμε δηλ. στο Λεξικό λέξεις που χρησιμοποιούνται στη συγχρονία τής Νέας Ελληνικής, αλλά σε εκείνο το τμήμα της που είναι γνωστό ως Κοινή Νέα Ελληνική. Η αρχή αυτή εξασφαλίζει τη συνοχή του λεξιλογίου του Λεξικού και προφυλάσσει από το να περιληφθούν λέξεις ξένες προς τον ομιλητή τής Κοινής Νέας Ελληνικής, είτε γιατί ανήκουν στο ιδίωμα συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής (ιδιωματικές ή διαλεκτικές λέξεις) είτε γιατί χρησιμοποιούνται μόνον από ορισμένες ομάδες σε μια συνθηματική μεταξύ τους επικοινωνία (όπως είναι λ.χ. τα μάγικα, τα καλιαρντά ή άλλες συνθηματικές γλώσσες). Ωστόσο, λέξεις διαλέκτων ή ιδιωμάτων ή και συνθηματικών γλωσσών που πέρασαν στην Κοινή έχουν ενταχθεί κανονικά στο λεξιμολόγιο.

1.6 Επιστημονικοί όροι

Ιδιαίτερα οξύ και λεπτό είναι το θέμα των επιστημονικών όρων. Και αυτό γιατί η σημερινή γλώσσα έχει υιοθετήσει και χρησιμοποιεί, στις σύνθετες ανάγκες επικοινωνίας που τη διέπουν, πολλούς όρους διαφόρων επιστημών (ιατρικής, βιολογίας, κοινωνιολογίας, πολιτικής, οικονομίας, τεχνολογίας κ.λπ.) που αποτελούν κοινό κτήμα. Τέτοιοι όροι δεν μπορούν να λείψουν από ένα λεξικό σήμερα. Από την άλλη πλευρά, με τη ραγδαία ανάπτυξη των επιστημών έχουν πλαστεί χιλιάδες ειδικών επιστημονικών όρων, που είναι άγνωστοι και στον πιο καταρτισμένο ομιλητή τής γλώσσας και έχουν τη θέση τους στα ειδικά λεξικά επιστημονικών όρων. Αποτέλεσμα: Το παρόν Λεξικό περιλαμβάνει μεγάλο αριθμό από επιστημονικούς όρους που κρίναμε ότι χρησιμοποιούνται στη γλωσσική επικοινωνία των πολλών.

1.7 Άλλα είδη λημμάτων

Στα κυρίως λήμματα έχουν περιληφθεί επίσης: (α) **κύρια ονόματα** (ανθρωπωνύμια, τοπωνύμια κ.ά.): διευκρινίζουμε ότι στα ανθρωπωνύμια περιλαμβάνονται, για πρώτη φορά σε ελληνικό λεξικό, τα κυριότερα βαπτιστικά ονόματα (δεν περιλάβαμε τα επώνυμα σπουδαίων προσώπων τής ιστορίας, τής τέχνης κ.λπ.)· στα τοπωνύμια συμπεριλάβαμε κυρίως αυτά που έχουν ξεχωριστό ενδιαφέρον για την ιστορία του ελληνισμού (π.χ. Θερμοπύλες, Αλεξάνδρεια, Κωνσταντινούπολη, Δερβενάκια, Σμύρνη κ.ά.), τα ονόματα των ελληνικών νησιών, των πρωτευουσών των νομών τής χώρας, των γεωγραφικών διαμερισμάτων και ορισμένων μεγάλων περιοχών, των κυριότερων βουνών, λιμνών και ποταμών· από τα ξένα τοπωνύμια συμπεριλάβαμε τα ονόματα των κρατών τού Ο.Η.Ε., των πρωτευουσών των κρατών-μελών τής Ε.Ε. και μερικών άλλων γνωστών πόλεων από όλο τον κόσμο. Προτιμήσαμε κυρίως πόλεις και περιοχές που εμφανίζονται στα Ελληνικά με εξελληνισμένη μορφή, πράγμα που έχει γλωσσικό και ιστορικό ενδιαφέρον, π.χ. Νυρεμβέργη (Nürnberg), Νέα Υόρκη (New York), Τεργέστη (Trieste), Προβηγκία (Provence) κ.ά. Έχουν επίσης περιληφθεί τα ονόματα των ωκεανών και των κυριότερων θαλασσών, βουνών, λιμνών και ποταμών τού κόσμου (με έμφαση, όμως, στα ονόματα που απαντούν με εξελληνισμένο ή προσαρμοσμένο στα Ελληνικά τύπο, π.χ. Δούναβης, Αμαζόνιος, Βαϊκάλη, Μισισσιππή) (β) **ακρωνύμια ή αρκτικόλεξα** (Ο.Τ.Ε., Δ.Ε.Η., Ο.Η.Ε. κ.τ.ό.) (γ) **παγιωμένες φράσεις** από την αρχαία ή την εκκλησιαστική γλωσσική παράδοση, που δύσκολα θα εντάσσονταν (ως φράσεις / ενδολήμματα) στα λήμματα τής νεοελληνικής γλώσσας (π.χ. *αιέν αριστεύειν*) (δ) **παγιωμένες λατινικές εκφράσεις** που ακούγονται και γράφονται συχνά σε πιο απαιτητικό επίπεδο γλωσσικής επικοινωνίας (επιστημονική γλώσσα, δοκιμιογραφία κ.λπ.)· π.χ. λημματογραφούνται τα *sui generis, urbi et orbi* κ.ά. Οι φράσεις αυτές λημματογραφούνται αντιστοίχως στα εξής γράμματα (σύμφωνα με μια συμβατική, για πρακτικούς λόγους, αντιστοιχία λατινικών και ελληνικών γραμμάτων):

a → α	d → ντ	g → γκ	j → ι	n → ν	q → κ	t → τ	x → ξ
b → μπ	e → ε	h → χ	l → λ	o → ο	r → ρ	u → ου	y → υ
c → κ	f → φ	i → ι	m → μ	p → π	s → σ	v → β	z → ζ

Στο εσωτερικό των λατινικών λέξεων ή φράσεων (π.χ. *ad calendae graecas*) τα b, d, g θεωρήθηκαν συμβατικά ως αντίστοιχα των β, δ, γ και ακολούθησαν ανάλογη αλφαβητική σειρά. Στις φράσεις αυτές, καθώς και στις ξένες λέξεις που λημματογραφούνται με τον ξενικό τους τύπο, σημειώνεται σε παρένθεση πώς προφέρονται, π.χ. **de jure**... (προφέρεται ντε γιούρε), **sui generis**... (προφέρεται σουί γκένερικς).

2. ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΛΗΜΜΑΤΟΣ

2.1 Κατηγορίες λημμάτων

Κάθε λήμμα τού Λεξικού ανήκει σε μία από τις εξής κατηγορίες: (α) **κυρίως λήμματα**· είναι αυτά που αποτελούν την κεφαλή κάθε λήμματος. Στα λήμματα αυτά εντάσσονται και κατανέμονται όλες οι γλωσσικές πληροφορίες που περιλαμβάνει το Λεξικό. Τα κυρίως λήμματα εξαίρονται και οπτικά με μπλε γράμματα μεγαλύτερου μεγέθους από τα υπόλοιπα και η αρχή τους εξέχει τυπογραφικά από κάθε στήλη (β) **υπο-λήμματα**, λήμματα υποτεταγμένα στα κυρίως λήμματα. Στα λήμματα αυτά δεν δίδεται ερμηνεία, γιατί η σημασία τους προκύπτει αυτομάτως από τη σημασία τού κυρίως λήμματος στο οποίο υποτάσσονται. Έτσι αποφεύγονται αυτονόητοι, τετριμμένοι ή κυκλικοί ορισμοί τής σημασίας ορισμένων παραγώγων λέξεων (π.χ. *επιπλάκι* έναντι τού *έπιπλο*, *παρεπιδήμια* έναντι τού *παρεπιδημώ*, *παροδικότητα* έναντι τού *παροδικός* κ.λπ.). Αυτός ο τρόπος λεξικογράφησης τέτοιων λημμάτων βοηθεί στην οικονομία τού Λεξικού και εφαρμόζεται στη σύγχρονη λεξικογραφία. Τα υπολήμματα διακρίνονται με μικρότερα από το κυρίως λήμμα μαύρα γράμματα και δίδονται στο τέλος (και εντός) τού κυρίως λήμματος (γ) **εσωτερικά λήμματα ή ενδολήμματα**· πρόκειται για λεξικές συνάψεις («συντάγματα») από δύο ή περισσότερες λέξεις που αποτελούν πάγιες φράσεις ή εκφράσεις και εκφέρονται στον λόγο από κοινού· π.χ. στο λ. *αρχή* εσωτερικά λήμματα είναι τα: στην αρχή, κατ' αρχάς, κατ' αρχήν, ευθύς εξ αρχής, κάνω την αρχή, αρχής γενομένης, κάθε αρχή και δύσκολη, αρχή άνδρα δείκνυσι κ.ά.· επίσης, στην κατηγορία αυτή ανήκουν και ουσιαστικοποιημένοι τύποι επιθέτων με ξεχωριστή σημασία. Τα εσωτερικά λήμματα δελτώνονται στο Λεξικό με μικρότερα (από αυτά τής κεφαλής τού λήμματος) μαύρα πλάγια στοιχεία (δ) **αποσπασμένα λήμματα**, λήμματα με απολύτως διαφανή, οιοσεί αυτονόητη για τον ομιλητή σημασία, που δεν έχουν ανάγκη ερμηνείας. Πρόκειται συνήθως για παράγωγες ή σύνθετες λέξεις, που μπορεί να έχουν επ' ευκαιρία χαρακτήρα. Τα λήμματα αυτά με μικρότερα μαύρα στοιχεία δίδονται υπό μορφήν πίνακα στο τέλος τής σελίδας όπου ανήκουν αλφαβητικώς. Τα λήμματα αυτά –που θα μπορούσαν ενίοτε και να παραλειφθούν– δίδονται για λόγους πληρότητας τού Λεξικού και για να δειχθεί, με οικονομικό τρόπο, ο παραγωγικός πλούτος τής γλώσσας.

2.2 Ομόγραφα λήμματα

Λήμματα ομόγραφα διαφορετικής ετυμολογίας διακρίνονται με εκθέτες, π.χ.

πένα¹ (< ιταλ. penna), **πένα**² (< αγγλ. penny)
πλάνη¹ (< αρχ. πλανῶ / -ῶμαι), **πλάνη**² (< λατ. plana)

2.3 Πληροφορίες μέσα στο λήμμα

Ο συνήθης τύπος τής λέξης που τίθεται ως κύριο λήμμα (κεφαλή λήμματος) ενίοτε ακολουθείται από δευτερεύοντες φωνητικά διαφοροποιημένους τύπους· π.χ.

παρωνυχίδα κ. **παρानυχίδα** (n) ...
περβάζι κ. **πρεβάζι** (το) ...

Οι τύποι που διαφοροποιούνται στην κατάληξη τίθενται στο τέλος του ερμηνεύματος με την ένδειξη «Επίσης»· π.χ.

Πειραιάς (ο)... Επίσης (λόγ.) **Πειραιεύς** {Πειραιώς} κ. (λαϊκ.) **Περαίας**.

Κάθε κύριο λήμμα αποτελείται από ορισμένες βασικές λεξικογραφικές πληροφορίες. Συγκεκριμένα αποτελείται από: (α) **γραμματικές πληροφορίες** σχετικά με την κλίση ή τους χρόνους ρημάτων, το γένος και την κλίση ουσιαστικών, τα γένη επιθέτων κ.λπ. (β) **ερμηνεύματα**, δηλ. ορισμό τής σημασίας / των σημασιών κάθε λήμματος· οι σημασίες αριθμούνται και υποδιαιρούνται σε επί μέρους σημασίες, διασαφούνται δε με πληροφορίες (χαρακτηρισμούς) και με χρήσεις ή και παραδείγματα που δείχνουν πότε και πώς χρησιμοποιούνται στη γλώσσα (γ) **λεξιλογικές φράσεις**, που δηλώνουν τις παγιωμένες (σε φράσεις) χρήσεις κάθε λήμματος και τη μία ή περισσότερες σημασίες του (δ) **συνώνυμα** και **αντώνυμα** (αντίθετα) κάθε σημασίας, όπου υπάρχουν, κρίνεται σκόπιμο να δηλωθούν (ε) **ετυμολογία** του λήμματος, που δηλώνει την αρχική προέλευση, τον αρχικό τύπο, τη μεταβολή τής αρχικής σημασίας ή του τύπου κ.λπ. (στ) **σχόλια** (σε επιλεγμένα λήμματα), αναφερόμενα στη χρήση τής λέξης, στη σημασιολογική διαφορά της από άλλες συνώνυμες ή συγγενικές, σε προβλήματα ορθογραφίας τής λέξης, στην ετυμολογική της προέλευση, εφόσον έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, σε λάθη που γίνονται κατά τη χρήση τής λέξης κ.λπ. Στο (β) και το (γ) μέρος του λήμματος δίδονται συχνά **χαρακτηρισμοί** που προσδιορίζουν τη χρήση (σε ποιες μορφές και περιπτώσεις επικοινωνίας χρησιμοποιείται μια λέξη ή φράση). Επίσης, στα ρήματα δίδονται και **συντακτικές πληροφορίες** (αν το ρήμα χρειάζεται συμπλήρωμα, δηλ. αν είναι μεταβατικό ή όχι κ.λπ.), καθώς και σε άλλα μέρη του λόγου, όταν κρίνεται αναγκαίο· π.χ.

εναντίον πρόθ. (λόγ.) (+γεν.) ...

3. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

3.1 Συμβολισμός

Συμβολίζονται συνήθως με αγκιστροειδείς αγκύλες του τύπου { }· π.χ.

θέαμα (το) {θεάμ-ατος | -ατα, -άτων} **1.** (α) ό,τι γίνεται ...
κάθοδος (n) {καθόδ-ου | -ων, -ους} **1.** (λόγ.) η κίνηση από ...

3.2 Πληροφορίες για την κλίση

Μέσα σε τέτοιες αγκύλες δίδονται γραμματικές πληροφορίες που αναφέρονται στην κλίση ουσιαστικών, επιθέτων, αντωνυμιών και ρημάτων, εφόσον εμφανίζουν μορφολογικό ή τονικό ενδιαφέρον. Ιδιαίτερη προσπάθεια καταβλήθηκε για την οικονομική αλλά και ακριβή περιγραφή τής κλίσεως, με τη δήλωση κυρίως τής μετακίνησης του τόνου σε ορισμένες πτώσεις (*δάσκαλος: δασκάλου, δασκάλων, δασκάλους*), τής ύπαρξης διτυπίας σε ορισμένες πτώσεις (*δημόσιος: δημόσιου, π.χ. δημόσιου νοσοκομείου, και δημοσίου, π.χ. δημοσίου υπαλλήλου: πόλης και πόλεως κ.ά.*), τής συνίζησης (π.χ. *βιά-ζω ενώ βι-ά-ζω, κασίκι, κασικ-ιού κ.ά.*), τής ρηματικής πολυτυπίας σε σχέση και με το επίπεδο χρήσεως (*εκλέχθηκα, εξελέγην*), τής απουσίας πτώσεως ή τής ύπαρξης σπάνιων ή δύσχρηστων τύπων, τής χρήσης ορισμένων μόνο χρόνων στα ρήματα κ.ά. Παραδείγματα:

κάλλος (το) {κάλλ-ους | -n, χωρ. γεν. πληθ} ...

Εδώ δίδονται οι τύποι τής γενικής του ενικού και τής ονομαστικής / αιτιατικής πληθυντικού, γιατί έχουν μορφολογικό ενδιαφέρον, όπως και η πληροφορία ότι η λέξη δεν σχηματίζει γενική πληθυντικού (δεν υπάρχει στην Ελληνική τύπος *των καλλών!*).

σύνοδος (n) {συνόδ-ου | -ων, -ους} ...

Εδώ οι τύποι στην αγκύλη έχουν τονικό ενδιαφέρον: δηλώνουν τη μετακίνηση του τόνου στη γενική ενικού, καθώς και στη γενική και αιτιατική πληθυντικού.

τραπέζι (το) {τραπεζ-ιού | -ιών} ...

Εδώ δηλώνεται η μετακίνηση του τόνου στη γενική ενικού και πληθυντικού, καθώς και η συνίζηση *-ιού / -ιών, ενώ στο λ. τραπέζιο {τραπεζι-ου | -ων} έχουμε μόνο κίνηση του τόνου χωρίς συνίζηση στη γενική ενικού και πληθυντικού.*

ανοησία (n) [μτγν.] {ανοσιών} ...

Εδώ δηλώνεται η μετακίνηση του τόνου μόνο στη γενική πληθυντικού.

κυβέρνηση (n) [αρχ.] {-ης κ. -ήσεως | -ήσεις, -ήσεων} ...

Εδώ δηλώνεται η διτυπία στη γενική ενικού (*κυβέρνησης και κυβερνήσεως*), καθώς και η μετακίνηση του τόνου σε ορισμένες πτώσεις.

Στα ρήματα δίδονται ο ενεργητικός και ο μεσοπαθητικός αόριστος, η μεσοπαθητική μετοχή και τυχόν λόγιοι τύποι· π.χ.

ανοίγω ρ. μετβ. κ. αμετβ. ... {άνοιξα, ανοί-χτηκα (λόγ. -χθηκα), -γμένος} ...

Σε ρήματα τονιζόμενα σε -ώ δίδεται ο τύπος κλίσεως (εκτελώ, εκτελείς..., εκτιμώ, εκτιμάς... κ.λπ.) και οι χρόνοι σε όλη τους την ποικιλία (λόγ., λαϊκ. κ.λπ.)· π.χ.:

εκτελώ ρ. μετβ. {εκτελείς... | εκτέλ-εσα (λόγ. εξετέλεσα), -ούμαι, -έστηκα (λόγ. -έστηκα κ. λογιότ. εξετελέστην, μτχ. εκτελεσθείς, -είσα, -έν), -εσμένος} ...

Άλλες πληροφορίες εντός αγκυλών:

Πάσχα (το) {άκλ.} **1.** η μεγαλύτερη χριστιανική ...

Στα επίθετα δίδονται οι τύποι που εμφανίζουν δυσκολίες στην κλίση ή στον σχηματισμό τους· π.χ.

αμαθής, -ής, -ές {αμαθ-ούς | -είς (ουδ. -ή)· αμαθέστ-ερος, -ατος} ...

3.3 Δήλωση των μερών του λόγου

Γραμματικές πληροφορίες δίδονται και εκτός αγκυλών· είναι αυτές που αμέσως μετά από κάθε λήμμα προσδιορίζουν σε ποια γραμματική κατηγορία («μέρος του λόγου») ανήκει κάθε λέξη. Οι πληροφορίες αυτές δίδονται ως εξής:

Το άρθρο μετά το λήμμα δηλώνει ότι η λέξη είναι ουσιαστικό· π.χ.

βιταμίνη (η) {βιταμινών} **1.** καθεμιά από διάφορες ...
βούλευμα (το) {βουλεύμ-ατος | -ατα, -άτων} ...
διάδοχος (ο/η) [αρχ.] {διαδόχ-ου | -ων, -ους} **1.** πρόσωπο που διαδέχεται ...
βολτ (το) {άκλ.} ΗΛΕΚΤΡ. (συντομ. V) η διεθνής μονάδα ...

Οι καταλήξεις μετά το λήμμα δηλώνουν ότι η λέξη είναι επίθετο· π.χ.:

έτοιμος, -η, -ο **1.** αυτός που είναι κατάλληλος για ...
ασθενής, -ής, -ές {ασθεν-ούς | -είς (ουδ. -ή) ...
ευγώνων, -ων, -ον {ευγώνμ-ονος, -ονα | -ονες (ουδ. -ονα), -όνων} ...

Η συντομογραφία ρ. δηλώνει ότι η λέξη είναι ρήμα· π.χ.:

αρχίζω ρ. μετβ. κ. αμετβ. {άρχισα} ...

Η συντομογραφία επίρρ. δηλώνει ότι η λέξη είναι επίρρημα· π.χ.:

αγρίως επίρρ. [αρχ.] {εμφατ.-εκφραστ.} ...

Η συντομογραφία πρόθ. δηλώνει ότι η λέξη είναι πρόθεση· π.χ.:

προς πρόθ. δηλώνει: **1.** κατεύθυνση: *πήρε τον δρόμο ~ το βουνό* ...

Η συντομογραφία σύνδ. δηλώνει ότι η λέξη είναι σύνδεσμος· π.χ.:

είτε σύνδ.: για διάζευξη ισοδύναμων ή αντίθετων ...

Η συντομογραφία επιφών. δηλώνει ότι η λέξη είναι επιφώνημα.

Οι συντομογραφίες αντων. και μόρ. δηλώνουν ότι η λέξη είναι αντίστοιχα αντωνυμία ή μόριο.

3.4 Πρόσθετες γραμματικές πληροφορίες

Ιδιαίτερα χρήσιμες είναι οι γραμματικές πληροφορίες που δίδονται επ' ευκαιρία συγκεκριμένων λέξεων· π.χ.:

θέλω ρ. μετβ. {θέλεις κ. θες, πληθ. λαϊκ. θέμε, θέτε, θένε | ήθελα, θέλησα, ηθελημένος} **1.** έχω την επιθυμία, τη διάθεση, την πρόθεση ...

Γραμματικές πληροφορίες δίδονται, όταν χρειάζεται, και σε άλλα σημεία του λήμματος:

στην ετυμολογία· π.χ.:

ειωθός (το) ...
 [ETYM, Ουδ. μτχ. τού αρχ. εἴωθα «έχω τη συνήθεια» (παρακ. με ενεστ. χρήση)
 < *σέ-σFωθ-α, αναδιπλασιασμένος τ. τού ...
επανιδείν (το) ...
 [ETYM, < επαν(α)- + αρχ. ἰδεῖν, απρφ. αορ. β´ τού ὄρω]. Η φρ. εις το επανιδείν
 είναι απόδ. τού γαλλ. au revoir].

στο τέλος του ερμηνεύματος στον τύπο που ακολουθεί το «Επίσης» (εδώ δεν επαναλαμβάνονται το άρθρο, οι καταλήξεις ή οι συντομογραφίες μερών του λόγου, αν συμπίπτουν με τού κυρίου λήμματος), π.χ.:

άβακας (ο) ... Επίσης (λόγ.) **άβαξ** [αρχ.] {άβακος}.

σε υπολήμματα (υποτεταγμένα λήμματα)· π.χ.:

παρελθοντολογία (η) ... — **παρελθοντολογώ** ρ. {-είς...} ...

4. ΟΙ ΣΗΜΑΣΙΕΣ ΤΩΝ ΛΗΜΜΑΤΩΝ

4.1 Σημασιολογικές πληροφορίες

Το παρόν Λεξικό περιλαμβάνει περί τους 100.000 ορισμούς σημασιών που, μαζί με τις υπόλοιπες σημασιολογικές πληροφορίες (χρήσεις, παραδείγματα, συνώνυμα, αντώνυμα, σχόλια), υπερβαίνουν τις 500.000.

Κύριος σκοπός ενός λεξικού και καθοριστικό κριτήριο τής ποιότητάς του είναι τα *ερμηνεύματα* που δίνει σε κάθε λήμμα: με πόση ακρίβεια, επάρκεια και πληρότητα εξηγεί, *ερμηνεύει* τη σημασία κάθε λέξης (ή ενδολήματος ή υπολήματος) τού λεξικού. Ο όρος *ερμηνεύματα* δηλώνει κάθε πληροφορία σχετική με τη σημασία ή τη χρήση κυρίου λήμματος, ενδολήματος, υπολήματος ή λέξεως που περιλαμβάνεται σε σχόλιο, πίνακα ή ετυμολογία: τα ερμηνεύματα αριθμούνται με αραβική αρίθμηση, προκειμένου για τις βασικές σημασίες τού λήμματος, με ελληνική (α, β, γ ...), προκειμένου για υποδιαφρέσεις σημασιών η οποία αριθμείται με αραβικό αριθμό (π.χ. 1. (α) ... (β) ...), και με λατινική, προκειμένου για περισσότερες τής μίας σημασίες φραστικού ονόματος ή έκφρασης. Ο *ορισμός* τής σημασίας (ή των σημασιών) ενός λήμματος είναι το κύριο και το δυσκολότερο έργο κάθε λεξικού. Η αρχή που ηρτάνευσσε στη σύνταξη των ερμηνευμάτων –κύρια αρχή τής σύγχρονης λεξικογραφίας– είναι να δίδονται στον αναγνώστη, με τρόπο απλό και κατανοητό, όσες πληροφορίες χρειάζονται για να καταλάβει τη σημασία τού λήμματος. Έτσι, κατά κανόνα, αποφεύγεται να δίδονται αντί ορισμού ένα ή περισσότερα συνώνυμα, λέξεις δηλ. με παραλήσια σημασία, που μπορεί οι ίδιες να είναι άγνωστες στον αναγνώστη, με κίνδυνο να ερμηνεύονται μερικές φορές «τα άγνωστα δι' αγνώστων». Η τακτική που ακολουθήθηκε, εξάλλου, προκειμένου για λήμματα με γνωστικό (εγκυκλοπαιδικό) ενδιαφέρον από διάφορες περιοχές τού επιστητού, ήταν να αποφύγουμε τη χρήση εξειδικευμένων επιστημονικών όρων (π.χ. τον ορισμό των χρωμάτων με βάση τη θέση τους στο φάσμα των χρωμάτων ή την παράθεση, προκειμένου για ζώα ή φυτά, λατινικών ονομασιών και πληροφοριών για γένη, συνομοταξίες, οικογένειες κ.τ.ό. που είναι άγνωστες στον μη ειδικό αναγνώστη), εκτός από περιπτώσεις όρων επιστημονικών κλάδων (λ.χ. ιατρικής, νομικής κ.λπ.), όπου δεν ήταν δυνατό να μη γίνει αναφορά σε ορισμένους όρους, οι οποίοι όμως ερμηνεύονται στα οικεία λήμματα.

4.2 Οριοθέτηση των σημασιών

Κύριο πρόβλημα στη σύνταξη τού ερμηνεύματος ενός λήμματος είναι η ύπαρξη σε μία λέξη περισσότερων τής μίας σημασιών. Τότε απαιτείται λεξικογραφικώς –και εφαρμόστηκε συστηματικά στο παρόν Λεξικό– η *οριοθέτηση* των σημασιών τής λέξης: πόσες και ποιες σημασίες εμφανίζονται. Εδώ ο λεξικογράφος έχει να αντιμετωπίσει δύο δυσχερή ζητήματα: (α) πότε πρόκειται για ιδιαίτερη, αναγνωρίσιμη από τους ομιλητές, *σημασία* και όχι για απλή *χρήση* (β) πόσες, με αυτή την έννοια, σημασίες μπορούν να αναγνωριστούν στη συγκεκριμένη λέξη. Στο παρόν Λεξικό καταβλήθηκε ιδιαίτερη προσπάθεια για την οριοθέτηση των σημασιών κάθε λήμματος.

Σε περίπτωση περισσότερων τής μίας σημασιών, οι σημασίες αριθμούνται (βλ. κ. 4.1). Ζήτημα γεννάται τότε με ποια σειρά πρέπει να δοθούν οι σημασίες. Τα κριτήρια που ακολουθήθηκαν στη σειρά των σημασιών είναι η *έκταση τής χρήσεως* κάθε σημασίας και η *βασική, κυριολεκτική ή πρωταρχική σημασία* μιας λέξης σε σχέση με άλλες που παράγονται από αυτήν. Έτσι προτάσσεται στην αρίθμηση η σημασία με την οποία χρησιμοποιείται ευρύτερα η λέξη ή, όταν οι διάφορες σημασίες της χρησιμοποιούνται ισοδύναμα, προτάσσεται η σημασία από την οποία κρίνεται ότι προήλθαν οι άλλες (συνεκδοχικώς, μεταφορικώς, κατ' επέκταση κ.λπ.). Δεν χρειάζεται να λεχθεί πόσο δύσκολο έργο είναι η οριοθέτηση των σημασιών των λέξεων, με την κατάλληλη μάλιστα κάθε φορά σειρά. Πρέπει, επίσης, να ομολογηθεί ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η αναγνώριση μιας σημασίας είναι, αναπόφευκτα, προϊόν υποκειμενικής εκτίμησης τού λεξικογράφου και μπορεί να διαφέρει από λεξικό σε λεξικό. Στην πραγματικότητα, η κατάτμηση τού σημασιολογικού φάσματος κάθε λήμματος σε διακεκριμένες σημασίες είναι από τα λεπτότερα αντικείμενα τού έργου τού λεξικογράφου, αποτελεί δε μεγάλη διανοητική πρόκληση.

Ας σημειωθεί ότι σημασίες τού λήμματος, οι οποίες έχουν απομακρυνθεί τόσο πολύ από τις άλλες, ώστε να δίνουν την εντύπωση άλλης λέξης (στον βαθμό που η σημασία είναι καθοριστικός παράγοντας τής λέξης), δηλώνονται με τη χρησιμοποίηση μιας ευδιάκριτης τελείας (• «βούλλας») πριν από τη συγκεκριμένη σημασία: π.χ.

αδιάθετος, -n, -o **1.** αυτός που δεν έχει καλή διάθεση, που αισθάνεται δυσάρεστα ... • **4.** αυτός που δεν έχει διατεθεί, δεν έχει καταναλωθεί: ... στην αγορά πολλά εμπορεύματα έμειναν ~ ... • **6.** ΝΟΜ. αυτός που δεν άφησε διαθήκη: *πέθανε ~* ...

4.3 Χρήσεις και παραδείγματα

Κάθε σημασία ή, αλλιώς, κάθε ερμηνεύματα ενός λήμματος υποστηρίζεται από χρήσεις και παραδείγματα. Σκοπός και των δύο είναι να καταστήσουν περισσότερο εύληπτη και προσιτή στον αναγνώστη τη σημασία ή τις σημασίες κάθε λήμματος τού Λεξικού. *Χρήσεις* είναι οι συγκεκριμένες εφαρμογές τής σημασίας μιας λέξης: οι χαρακτηριστικές και αντιπροσωπευτικές περιπτώσεις όπου χρησιμοποιείται μια σημασία. Ως *χρήσεις* χαρακτηρίζονται στο παρόν Λεξικό μία ή περισσότερες λέξεις που συνδυάζονται με τη λέξη-λήμμα σε κάθε σημασία και δείχνουν σε ποιες περιπτώσεις μπορεί να χρησιμοποιηθεί η συγκεκριμένη σημασία ενός λήμματος. Οι χρήσεις που δίδονται είναι, φυσικά, ενδεικτικές και όχι εξαντλητικές. Το κυρίως λήμμα στις χρήσεις, αντί να επαναλαμβάνεται, δηλώνεται με το σύμβολο ~, όπου αυτό δεν παρουσιάζει πρόβλημα, π.χ.

μυστικός, -ή, -ό **1.** αυτός που υπάρχει ή γίνεται στα κρυφά...: ~ *σχέδιο* / *μήνυμα* / *κατάλογος* ...

Συχνά η σημασία τής συγκεκριμένης λέξης φωτίζεται και με παραδείγματα (ισχύει και εδώ η χρήση τού συμβόλου ~): π.χ.

ζωή (n) ...: *νοιιάζεται μόνο για τη ~ του* || *θυσιάσαν τη ~ τους* ...

Παραδείγματα δίδονται και για τα ενδολήματα (φραστικά ονόματα ή εκφράσεις), όπου το σύμβολο ~ αντικαθιστά ολόκληρη τη φράση, όταν αυτό δεν προκαλεί πρόβλημα: π.χ.:

σκύλος (o) ...: **ΦΡ.** (a) *σαν τον σκύλο με τη γάτα* για τη σχέση ανθρώπων που καβγαδίζουν συνεχώς: *τρώνονται ~* ...

Στην περίπτωση που το γένος ή ο αριθμός τού λήμματος δεν μπορούν εύκολα να εννοηθούν ή ένα όνομα έχει ιδιαίτερη κλίση ή ένα ρήμα

χρησιμοποιείται σε διαφορετικό τύπο από το πρώτο πρόσωπο ενεστώτα, τότε δεν χρησιμοποιείται το σύμβολο ~, αλλά γράφεται ο πλήρης τύπος: π.χ.:

θέαμα (το) ... : ο φόρος θεαμάτων αναγράφεται στο εισιτήριο ...

Το ίδιο ισχύει και για τις φράσεις: π.χ.:

πλέκω ρ. μετβ. κ. αμετβ. ...· ΦΡ. **πλέκω το εγκώμιο (κάποιου)** λέω επαινετικά λόγια για (κάποιον): ο πρωθυπουργός έπλεξε το εγκώμιο του υπουργού ...

Με τα παραδείγματα φαίνεται καλύτερα η χρήση της σημασίας μιας λέξης μέσα σε ένα ευρύτερο λεκτικό σύνολο (πρόταση). Ως παραδείγματα στο Λεξικό χρησιμοποιούνται προτάσεις από τον καθημερινό προφορικό και γραπτό λόγο, δευτερευόντως δε παροιμίες, στίχοι από τραγούδια, παραθέματα από λογοτεχνικά έργα κ.λπ. Η παράθεση παραδειγμάτων από παροιμίες, γνωστά τραγούδια κ.λπ. δείχνει καλύτερα τη σημασία μιας λέξης, φτάνει να έχει επιλεγεί μια πολύ χαρακτηριστική λεκτική εφαρμογή και όχι ένα ιδιαίζοντος ύφους –και γι' αυτό λιγότερο δηλωτικό– παράδειγμα. Δεν είναι η νεολογία, αλλά η κοινή συμβατική χρήση, την οποία αποσκοπεί να αναδείξει λεξικογραφικά ένα παράδειγμα.

Παραδείγματα και χρήσεις τού παρόντος Λεξικού αντλούνται από γραμματειακές πηγές, από συστηματικές αποδελτιώσεις χρήσεων στον Τύπο (εφημερίδες, περιοδικά) και άλλες γλωσσικές πηγές, π.χ. από τον «Εθνικό Θησαυρό της Ελληνικής Γλώσσας» τού Ινστιτούτου Επεξεργασίας τού Λόγου (www.ilsr.gr), το «Σώμα Ελληνικών Κειμένων» (επιστημονικός υπεύθυνος ο γλωσσολόγος Διον. Γούτσος: www.sek.edu.gr), διαδικτυακές πηγές και σώματα κειμένων που δημιουργούνται στο Κέντρο Λεξικολογίας. Γενικότερα, τα παραδείγματα που χρησιμοποιούνται στο Λεξικό απεικονίζουν το κοινό γλωσσικό αίσθημα στην αβίαστη εκφορά τού λόγου. Συχνά δε το παράδειγμα τεκμηριώνει την ύπαρξη ορισμένης σημασίας, η οποία μπορεί να μην είναι αμέσως αντιληπτή από μόνον τον ορισμό.

4.4 Ερμηνεύματα ενδολημάτων

Μεγάλη σημασιολογική βαρύτητα στο Λεξικό έχουν και τα ερμηνεύματα που αναφέρονται στα εσωτερικά λήμματα ή ενδολήματα (βλ. 2.1). Τα ενδολήματα αυτά, ως παγιωμένες χρήσεις-εκφράσεις, διαφέρουν από τις πολλές και περιστασιακές λεξιλογικές συνάψεις μιας λέξης (χρήσεις), επειδή διαθέτουν δική τους σημασία και αποτελούνται είτε από λεξιλογικές συνάψεις (π.χ. *ανώτατη εκπαίδευση, αντίστροφη μέτρηση*) είτε από (περι)φραστικές λέξεις (π.χ. *φακοί επαφής, λέξη-κλειδί*) είτε από παροιμίες (π.χ. *είπε ο γάιδαρος τον πετεινό κεφάλι, άνθρακες ο θησαυρός* κ.λπ.) είτε από ιδιωτισμούς (*δίνω τα παπούτσια στο χέρι, βγάλω τα κάστανα από τη φωτιά*) είτε από την επιστημονική ορολογία (π.χ. *αντιποίηση αρχής, αναγκαστική εκτέλεση, λειτουργικός αναλφαβητισμός* κ.λπ.). Οι σημασίες των ενδολημάτων εντάσσονται μέσα στις σημασίες τού λήμματος, εκεί όπου ανήκουν σημασιολογικώς, έστω και αν ενίοτε η ένταξη έχει εξ ανάγκης συμβατικό χαρακτήρα, ή αριθμούνται αμέσως μετά τη σημασία στην οποία υπάγονται: σε περίπτωση που η ένταξη ορισμένων εκφράσεων σε σημασία δεν είναι εφικτή, αυτές τοποθετούνται στο τέλος τού ερμηνεύματος με το σύμβολο τής βούλλας (•). Καταχωρίζοντας τα ενδολήματα στις ανάλογες σημασίες τού λήμματος, αποφύγαμε (την εύκολη λύση) να τις σωρεύσουμε στο τέλος κάθε λήμματος ή να τις δώσουμε ως χωριστά λήμματα. Στην πρώτη περίπτωση (στο τέλος τού λήμματος) θα δίνονταν απομονωμένες και θα χρειαζόταν να επαναληφθούν πληροφορίες που δίδονται στην οικεία σημασία, ενώ στη δεύτερη περίπτωση (ως αυτοτελή λήμματα, πράγμα που γίνεται σε μεγάλα λεξικά, όπως το Webster) θα αναγκαζόμασταν να επαναλάβουμε ετυμολογικές, γραμματικές και άλλες πληροφορίες που δίνουμε στα αντίστοιχα λήμματα ή να παραπέμπουμε σε όλα αυτά.

Ας σημειωθεί ότι οι περιφραστικές λέξεις (φραστικά ονόματα), οι εκφράσεις και οι επιστημονικοί περιφραστικοί όροι δίδονται εντός τού λήμματος, εκεί όπου είναι πιθανότερο να τις αναζητήσει κανείς, ενώ υπάρχουν κατά κανόνα παραπομπές και σε άλλα λήμματα, στα οποία θα μπορούσαν να αναζητηθούν (π.χ. η φράση *μαύρη αγορά* ερμηνεύεται στο λ. *μαύρος*, αλλά υπάρχει παραπομπή και στο λ. *αγορά*).

Τέλος, όταν ένα ενδολήμμα έχει περισσότερες από μία σημασίες, ακολουθείται υποκατηγοριοποίηση των σημασιών σύμφωνα με τις αρχές που εφαρμόζονται στα κυρίως λήμματα.

4.5 Χαρακτηρισμοί λημάτων και σημασιών

Το πώς, πού και γιατί χρησιμοποιούμε μια λέξη με αυτήν ή εκείνη τη σημασία είναι πολύ χρήσιμη πληροφορία για όποιον συμβουλευτείται ένα λεξικό. Στο παρόν Λεξικό, τέτοιου είδους πληροφορίες δίδονται με τριών ειδών χαρακτηρισμούς που εμφανίζονται –όπου χρειάζεται– στην αρχή της σημασίας τού λήμματος ή και μέσα στο λήμμα. Οι χαρακτηρισμοί αφορούν: (α) στο **πώς**, στο *ύφος* με το οποίο χρησιμοποιείται μια λέξη ή σημασία, και στο **πόσο**, στη συχνότητα της χρήσης του (*αρχαιοπρεπές, λόγιο, λαϊκό, οικείο, σπάνιο* κ.λπ.) (β) στο **πού**, το είδος γλωσσικής επικοινωνίας όπου χρησιμοποιείται μια σημασία (*λογοτεχνία, διάλεκτοι, αργκό* κ.ά.) (γ) στο **γιατί**, στον *σχολιασμό* που επιδιώκει ο ομιλητής, όταν χρησιμοποιεί μια σημασία (*ειρωνική χρήση, σκωπτική, υβριστική, μειωτική, εκφραστική* κ.λπ.). Ειδικότερα: (α) ο όρος *λόγιο* (συντομογραφία «λόγ.») χρησιμοποιείται για λέξεις ή τύπους που προέρχονται από την καθαρεύουσα, διατηρώντας το τυπικό της, ή για λέξεις και τύπους που ταιριάζουν στο ύφος τού λόγου των μορφωμένων ανθρώπων (β) ο όρος *λαϊκό* (συντομ. «λαϊκ.») αναφέρεται σε λέξεις ή τύπους τής γλώσσας των λαϊκών στρωμάτων, που παρουσιάζουν απόκλιση στη μορφολογία ή την προφορά από τους κοινούς νεοελληνικούς τύπους (που συντομογραφούνται γενικά ως «καθημ.») (γ) ο όρος *αρχαιοπρεπές* (συντομ. «αρχαιοπρ.») δηλώνει λέξεις τής αρχαίας ή τής αρχαίζουσας γλώσσας που ακολουθούν και το τυπικό τους (δ) ο όρος *λαϊκότερο* (συντομ. «λαϊκότερ.») δηλώνει λέξεις ή τύπους που προέρχονται από τον προφορικό κυρίως λόγο των ανθρώπων των μη αστικών περιοχών (περιφέρειας, επαρχίας), αποκλίνοντας από την Κοινή (αστική) Νεοελληνική. Προκειμένου να δηλωθούν σημασίες που ο ομιλητής πρέπει να χρησιμοποιεί με ιδιαίτερη προσοχή (λέξεις ταμπού, π.χ. ανατομικών οργάνων, σεξουαλικής υφής κ.τ.ό.), γιατί πρόκειται για κοινωνικά «απαγορευμένες λέξεις», χρησιμοποιείται μπροστά από αυτές το θαυμαστικό (!).

Παραδείγματα χαρακτηρισμών:

αραβόσιτος (ο) ... (λόγ.) το καλαμπόκι ...
παιδιόθεν επίρρ. (αρχαιοπρ.) από την παιδική ηλικία ...
μαλαματώνω ρ. μετβ. [μεσν.] ... (λαϊκ.) **1.** επιχρυσώνω ...
μπουχτίζω ρ. ... (εκφραστ.) **1.** φθάνω σε κορεσμό ...
κεφάλας (ο) ... **2.** (σκωπτ.) ο χοντροκέφαλος, αυτός που δεν ...

4.6 Οι σχέσεις των σημασιών ενός λήμματος

Χαρακτηρισμοί άλλου είδους και με διαφορετική λειτουργία χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν τις σχέσεις μεταξύ των σημασιών μιας λέξης, δηλ. πώς περνάει η λέξη από τη μία σημασία στην άλλη. Τέτοιοι είναι οι χαρακτηρισμοί: *κυριολ.* (κυριολεκτική χρήση), *μτφ.* (μεταφορική χρήση), *συνεκδ.* (συνεκδοχικά), *κατ' επέκτ.* (κατ' επέκταση), *γενικότ.* (γενικότερα), *ειδικότ.* (ειδικότερα), *καταχρ.* (καταχρηστικά) κ.ά.

Παραδείγματα:

κεφάλαιο (το)... **3.** (περιληπτ.) το σύνολο των κεφαλαιοκρατών, κυρίως ως οργανωμένης ...

τραπέζι (το)... **1.** έπιπλο με τέσσερα συνήθ. πόδια ... **2.** (ειδικότ.) το παραπάνω έπιπλο για το φαγητό **3.** (συνεκδ.) το γεύμα...

ξεστρατίζω ρ... **1.** (κυριολ.) βγαίνω από τον δρόμο μου, ακολουθώ άλλον δρόμο από τον κανονικό: **2.** (μτφ.) φεύγω από τον σωστό δρόμο, παρεκκλίνω ηθικά ...

μύθος (ο) ... **1.** η αφήγηση που αποτελεί τμήμα ευρύτερης μυθικής παράδοσης ... **2.** (ειδικότ.) η αφήγηση που αναφέρεται με αλληγορικό ... **3.** (κατ' επέκτ.) η διήγηση που αποτελεί πλάσμα τής ανθρωπίνης...

4.7 Χαρακτηρισμοί επιστημονικών κλάδων

Αναγκαίοι είναι οι χαρακτηρισμοί στις σημασίες λημμάτων και ενδολημμάτων που προέρχονται από διαφόρους κλάδους (επιστήμης, τεχνολογίας, τέχνης κ.λπ.). Γι' αυτό με μικρά κεφαλαία γράμματα δηλώνονται συντομογραφικούς οι διάφοροι κλάδοι: ΑΡΧΙΤ.(εκτονική), ΧΗΜ.(ία), ΟΙΚΟΝ.(ομία), ΟΡΥΚΤ.(ολογία) κ.λπ.

Παραδείγματα:

εντολή (η) **1.** (γενικά) η διαταγή ή παραγγελία ... **2.** ΠΟΛΙΤ. εξουσιοδότηση για την εφαρμογή συγκεκριμένης πολιτικής ... **3.** ΝΟΜ. σύμβαση με την οποία ο ένας συμβαλλόμενος (εντολοδόχος) αναλαμβάνει. **4.** ΟΙΚΟΝ. χρηματικό ποσό που καταβάλλεται μέσω τής τράπεζας κατόπιν εξουσιοδότησής της ... **5.** ΠΛΗΡΟΦ. οδηγία που δίνεται σε ηλεκτρονικό υπολογιστή ...

ανάληψη (η) **1.** η εκταμίευση χρημάτων ... **5.** ΙΑΤΡ. η αποκατάσταση ζωτικών λειτουργιών του οργανισμού (αναπνοής, κυκλοφορίας αίματος) μετά από νόσο, κάκωση κ.τ.ό. **6.** ΕΚΚΛΗΣ. **Ανάληψη** (η) (α) η ενσωματη άνοδος του Χριστού στους ουρανούς ...

4.8 Ειδικοί χαρακτηρισμοί

Επ' ευκαιρία χαρακτηρισμοί (ειδικές πληροφορίες) δίδονται σε σημασίες, οσάκις κρίνεται απαραίτητο για την κατανόηση τής σημασίας.

Παραδείγματα:

εμβόλιμος, -η, -ο ... **3.** (στο θέατρο) **εμβόλιμο** (το) το κομμάτι που παρεμβάλλεται μεταξύ δύο πράξεων ... ΣΥΝ. ιντερμέτζο ...

ιμάτιο (το) {ιματί-ου | -ων} (λόγ.) (κατά την αρχαιότητα) ρούχο που φοριόταν πάνω από χιτώνα ή πέπλο ...

μεγαλόσχημος, -η, -ο **1.** (για μοναχούς) αυτός που έχει ...

4.9 Σύνθετοι χαρακτηρισμοί

Πολλές φορές οι χαρακτηρισμοί που χρησιμοποιούνται για να προσδιορίσουν τις σημασίες είναι σύνθετοι, με πληροφορίες από περισσότερες κατηγορίες χαρακτηρισμών.

Παραδείγματα:

μπακάλης (ο)... **2.** (μτφ.-κακόσ.) αυτός που κάνει πρόχειρους υπολογισμούς ή προχειροδουλείες, που δουλεύει εμπειρικά ...

εξωνημένος, -η, -ο (λόγ.-μειωτ.) εξαγορασμένος, αυτός που ...

μωρόσοφος, -η, -ο (λόγ.-σπάν.) **1.** ανόητο πρόσωπο που φαντάζεται ότι είναι σοφός ...

μηχανόβιος, -α, -ο (οικ.-εκφραστ.) το πρόσωπο που αγαπά με πάθος τις μοτοσυκλέτες ...

5. ΣΥΝΩΝΥΜΑ-ΑΝΤΩΝΥΜΑ (ΑΝΤΙΘΕΤΑ)

5.1 Ο ρόλος των συνωνύμων-αντωνύμων

Με τα σύμβολα ΣΥΝ. και ΑΝΤ. (με μπλε χρώμα) δηλώνονται αντιστοίχως τα ΣΥΝΩΝΥΜΑ και τα ΑΝΤΩΝΥΜΑ (ή ΑΝΤΙΘΕΤΑ), ήτοι λέξεις που έχουν παραπλήσια σημασία (συνώνυμα) ή που έχουν αντίθετη σημασία (αντώνυμα / αντίθετα) σε σχέση με τη σημασία του λήμματος και τού ερμηνεύματος στα οποία αναφέρονται. Σκοπός των συνωνύμων-αντωνύμων είναι να βοηθήσουν συμπληρωματικά στην κατανόηση τής σημασίας. Επιπλέον, τα συνώνυμα και τα αντώνυμα βοηθούν τον ομιλητή να διευρύνει τις επιλογές του στην έκφραση μιας σημασίας, επιτυγχάνοντας ποικιλία, ακρίβεια, διαφοροποίηση κ.λπ.

Όπως είπαμε πιο πάνω, στον ορισμό αποφεύγεται συστηματικά η παράθεση συνωνύμων, τα οποία δίδονται στο τέλος κάθε σημασίας, αμέσως μετά τις χρήσεις και τα παραδείγματα. Σε σπάνιες περιπτώσεις, όταν ένα συνώνυμο ή αντώνυμο είναι ανάγκη να χρησιμοποιηθεί στον

ορισμό μιας σημασίας, δεν δίδεται στα συνώνυμα-αντώνυμα. Συνώνυμα-αντώνυμα δίδονται επίσης σε εκφράσεις και φραστικά ονόματα, όπου αυτό είναι δυνατόν, π.χ.

ανοίγω το βήμα... ΣΥΝ. επιταχύνω ANT. επιβραδύνω
στο πει και φει... ΣΥΝ. αμέσως, στο άψε-σβήσε

5.2 Σειρά συνωνύμων - αντωνύμων

Τα συνώνυμα και τα αντώνυμα δεν δίδονται κατά αλφαβητική σειρά, αλλά σύμφωνα με τη σημασιολογική και υφολογική εγγύτητα που έχουν προς την αντίστοιχη σημασία του λήμματος (τα συνώνυμα) ή με τη σημασιολογική διαφορά / αντίθεση που εμφανίζουν (τα αντώνυμα). Αυτό βοηθεί τον χρήστη του Λεξικού να επιλέξει καλύτερα και ταχύτερα το συνώνυμο που χρειάζεται.

5.3 Χαρακτηρισμοί συνωνύμων - αντωνύμων

Συχνά τα συνώνυμα και τα αντώνυμα συνοδεύονται από χαρακτηρισμούς (όπως και οι σημασίες των λημμάτων), ώστε να είναι κατάλληλα προειδοποιημένοι ο αναγνώστης του Λεξικού για τη σωστή χρήση τους.

Παράδειγμα:

εξόντωση (n) ... **1.** ο πλήρης αφανισμός... ΣΥΝ. εξολόθρευση, (λαϊκ.)
 ξεπάστρεμα ...
σαΐτα (n) ... **3.** (α) ειδικό εξάρτημα του αργαλειού... ΣΥΝ. (λόγ.) κερκίδα ...

6. ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ

6.1 Ο ρόλος τής ετυμολογίας

Το παρόν Λεξικό είναι συγχρόνως και ετυμολογικό. Σε κάθε λήμμα παρέχονται επαρκείς και επιστημονικά αξιόπιστες ετυμολογικές πληροφορίες για την προέλευση κάθε λέξης (αρχική ρίζα, αρχική σημασία, εξήγηση μεταβολών στον τύπο και στη σημασία, προσδιορισμός τής πρώτης εμφάνισης κ.λπ.). Δεν ετυμολογούνται μόνον οι λέξεις προφανούς ετύμου (βλ. 6.10). Σε μια γλώσσα όπως η Ελληνική, όπου ισχύει η ετυμολογική ή ιστορική ορθογραφία (για το αν θα γράφουμε δηλ. κτήριο ή κτίριο, αίτός ή αιτός, αβγό ή αυγό, γειρός ή γυρός, πιλοτή ή πυλωτή κ.λπ.), η ετυμολογία αποκτά πρόσθετη βαρύτητα, υπό τον όρο βεβαίως ότι στηρίζεται στις αρχές τής γλωσσικής επιστήμης και όχι σε εμπειρικές ετυμολογήσεις ή παρετυμολογήσεις («λαϊκή ετυμολογία») των λέξεων.

6.2 Οι δυσχέρειες τής ετυμολογίας

Η ετυμολογία των λέξεων, των προθημάτων και των επιθημάτων, ένας από τους δυσκολότερους και πλέον εξειδικευμένους τομείς τής επιστήμης, έχει στηριχθεί (ως προς τα έτυμα που περιλάβαμε σε αυτό το Λεξικό) σε έγκυρη και πλούσια, ελληνική και ξένη, βιβλιογραφία. Εντούτοις, ο αναγνώστης θα πρέπει να έχει υπ' όψιν του ότι ακόμη και μια ικανοποιητική ετυμολόγηση είναι δυνατόν να ανατραπεί, εφόσον υπάρχουν νέα στοιχεία ή μαρτυρίες ή αν αποδειχθεί ότι μια άλλη πρόταση είναι πιο οικονομική, δηλαδή λιγότερο περίπλοκη.

6.3 Ετυμολόγηση αρχαίων λέξεων

Λέξεις με *συνεχή παρουσία* από την Αρχαία Ελληνική μέχρι σήμερα ή λέξεις που *επανεργοποιήθηκαν* από το λεξιλόγιο τής Αρχαίας κατά τους δύο τελευταίους αιώνες (ουρανός, γη, θάλασσα, άνθρωπος – δημοκρατία, σχολή, επιστήμη, υπουργός κ.λπ.) δεν αρκούμαστε απλώς να τις χαρακτηρίσουμε αρχαίες, αλλά ετυμολογούμε την ίδια την αρχαία λέξη, γνωρίζοντας ότι είναι σπάνιο ή αδύνατο για τον μέσο αναγνώστη να ανατρέξει σε υψηλής ποιότητας ειδικά ετυμολογικά λεξικά τής Αρχαίας Ελληνικής. Με τον τρόπο αυτόν καταδεικνύονται αφενός η ενόπτη τής ελληνικής γλώσσας, αφετέρου η στενή σχέση της με άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες (κυρίως τού ευρωπαϊκού χώρου), γι' αυτό και προτιμήσαμε –όσο ήταν εφικτό– παραδείγματα και παράλληλους τύπους κυρίως από την αγγλική, τη γαλλική, τη γερμανική και την ισπανική γλώσσα. Οι αρχικές ρίζες λέξεων τής ινδοευρωπαϊκής γλωσσικής οικογένειας, στην οποία ανήκει και η Ελληνική, έχει καθιερωθεί να σημειώνονται, ως αμάρτυρες, με αστερίσκο (π.χ. I.E. *wel- «συγκεντρώνω, συναθροίζω»).

ακόντιο (το) ...

[ETYM. < αρχ. ακόντιον, υποκ. τού ἄκων, -οντος «ακόντιο» < I.E. *ak- «οξύς, αιχμηρός», πβ. λατ. ag-na «στάχυ», acus «άκυρο» σανσκρ. aś-āniśḥ «αιχμή βέλους», γερμ. Ahle «σούβλα», αγγλ. ear «στάχυ», ολλ aar, γαλλ. aigu «οξύς» κ.ά. Ομόρρ. ἄκ-ανθα, ἄκ-ρος, ἄκ-τή κ.ά.]

μέσος, -n, -o ...

[ETYM. αρχ. < I.E. *medhyo- «μεσαίος», πβ. σανσκρ. mádhyaḥ, λατ. medius (> ισπ. medio), αρμ. mēj-, γερμ. Mitte, αγγλ. mid, ιρλ. mid- (α' συνθ.) κ.ά. Ομόρρ. μεσ-άζων, μεσα-ίος, μεσ-ίτης, μεσό-γειος, μεσο-λαβῶ κ.ά.]

6.4 Σημασιολογικές πληροφορίες

Στο ετυμολογικό τμήμα παρέχονται κατά κανόνα και *σημασιολογικές πληροφορίες*. Αναφέρουμε την αρχική σημασία μιας λέξεως (εφόσον διαφέρει από τη σημερινή), καθώς και την ερμηνεία τής σημασιολογικής μεταβολής, όποτε δεν είναι αυτονόητη. Ακόμη, ετυμολογούμε και τις δάνειες σημασίες, μνημονεύοντας τη γλώσσα προελεύσεως ή το περιβάλλον χρήσεως τής λέξης.

αμαρτάνω ρ. αμετβ. ...

[ETYM. < αρχ. ἀμαρτάνω «αστοχώ, αποτυγχάνω», αβεβ. ετύμου, πιθ. < *á-μαρτ- < *á- + *smart- < á- στερντ. + *smrt- < I.E. *smer- «έχω μερίδιο σε κάτι, συμμετέχω – θυμούμαι», πβ. σανσκρ. smár-ati «θυμά-ται», λατ. mer-ēre «κερδίζω», me-mor-ia «μνήμη» κ.ά. Ομόρρ. μέρος (< *σμέρ-ος), μέρ-μνα, μοίρα (< *μόρ-ja), είμαρμένη κ.ά. Η λ. χρησιμοποιήθηκε αρχικά για να δηλώ-

σει αστόχημα στον φυσικό κόσμο (π.χ. αστοχία ενός τοξοβόλου) και, αργότερα (ιδίως από τον 3ο αι. π.Χ.), αστόχημα ηθικό, παράπτωμα. Παρόμοια σημασιολογική εξέλιξη γνώρισε και η αντίστοιχη εβρ. λ. *צַטָּא*, την οποία οι Εβδουμήκοντα μετέφρασαν «αμαρτάνω»].

μητροπολίτης (ο) ...

[ΕΤΥΜ. *μτγν.*, αρχική σημ. «ο πολίτης μητροπόλεως», < αρχ. *μητρόπολις*. Η σημ. «επίσκοπος τής πρωτεύουσας επαρχίας» απαντά για πρώτη φορά τον 4ο αι. μ.Χ.].

6.5 Ετυμολόγηση των δανείων

Ετυμολογούμε συστηματικά τόσο τις λέξεις που αποτελούν δάνεια από ξένες γλώσσες όσο και τις δάνειες φράσεις, εφόσον έχουμε ασφαλείς πληροφορίες. Όταν πρόκειται για λογοτεχνική ή βιβλική φράση ή για παραδεδομένο απόφθεγμα ή τίτλο, συνήθως παραθέτουμε εντός παρενθέσεως την πρωτότυπη μορφή τής φράσης και την πηγή της. Σε άλλες περιπτώσεις σημειώνουμε δίπλα στη φράση χρονολογική ένδειξη (αν είναι αρχαία, μεταγενέστερη ή μεσαιωνική) ή παρέχουμε αναλυτικές πληροφορίες στο ετυμολογικό τμήμα.

ματών ρ. μετβ. κ. αμετβ. ... **6.** (η μτχ. *ματωμένος*, -η, -ο) (α) ο λερωμένος με αίμα, αυτός που έχει πλημυρίσει στο αίμα: ~ *πουκάμισο / χώμα / μύτη / γόνατο* (β) (κατ' επέκτ.-μτφ.) αυτός που βιάστηκε, που σημαδεύτηκε από αίμα, δηλ. από φόνους, σφαγές και συναφή περιστατικά: «*Ο ~ γάμος*» (*Boda de sangre*, δράμα του Φ. Γκ. Λόρκα).

[ΕΤΥΜ. *μμεσν.* < αρχ. *αίματώ* (-όω) < *αἷμα*].

σημείο (το) ... **ΦΡ.** (α) **σημεία των καιρών** (*σημεία τῶν καιρῶν*, Κ.Δ. *Ματθ.* 16, 3) στοιχεία που χαρακτηρίζουν μια εποχή και προαναγγέλλουν κάτι (συνήθ. κακό): τα ~, *λένε πολλοί, δείχνουν ότι ο κόσμος οδεύει προς την καταστροφή* (β) **σημεία και τέρατα** (*σημεία καὶ τέρατα*, Κ.Δ. *Πράξ.* 4, 30 κ.α.) (i) γεγονότα πολύ παράξενα που μοιάζουν με θαύματα (ii) τρομερά, απίστευτα ή απαράδεκτα γεγονότα: ~ *έγιναν στις εκλογές: κατηγορίες για νοθεία, εκβιασμούς, παρατυπίες και πολλά άλλα* **9.** *ΕΚΚΛΗΣ.* **σημείο τού σταυρού** (*σημείον*, *Ευσέβιος*, 4ος αι. μ.Χ.) το σύμβολο τής ορθόδοξης χριστιανικής πίστης, το σχήμα τού σταυρού που κάνουμε με τα τρία δάχτυλα τού δεξιού χεριού.

[ΕΤΥΜ. < αρχ. *σημείον*, αρχική σημ. «σημάδι, σήμα», < *σημα* (βλ.λ.). Πολλές φρ. είναι μεταφρ. δάνεια, λ.χ. *σημείο εκκινήσεως / αφίξεως / τομής / επαφής / στήριξεως* (< γαλλ. *point de départ / d'arrivée / d'intersection / de contact / d'appui*), *νεκρό / μελανό σημείο* (< γαλλ. *point mort / noir*), *γλωσσικό σημείο* (< γαλλ. *signe linguistique*), *ευαίσθητο / αδύνατο σημείο* (< γαλλ. *point sensitif / faible*), *νικώ στα σημεία* (< γαλλ. *vaincre aux points*), *δίνω σημεία ζωής* (< γαλλ. *donner signes de vie*), *σημείο ελέγχου* (< αγγλ. *checkpoint*), *σε τέτοιο σημείο* (< γαλλ. *à tel point*), *μέχρις ενός σημείου* (< αγγλ. *up to a point*), *τα τέσσερα σημεία τού ορίζοντα* (< γαλλ. *les quatre points cardinaux*)].

6.6 Τυπολογία των δανείων

Στο ετυμολογικό τμήμα καταγράφονται τόσο τα άμεσα δάνεια (στα οποία η Ελληνική έχει δανειστεί τόσο τη μορφή όσο και το περιεχόμενο τής ξένης λέξης) όσο και τα έμμεσα δάνεια τής Ελληνικής. Κατά την παρουσίαση των δανείων χρησιμοποιούμε την ακόλουθη τυπολογία:

Ελληνογενής ξένος όρος: Λόγια λέξη σχηματισμένη σε ξένη γλώσσα (κυρίως Γαλλική, Αγγλική ή Νεολατινική) από ελληνικά συνθετικά στοιχεία.

αεροδυναμικός, -ή, -ό ...

[ΕΤΥΜ. Ελληνογενής ξέν. όρ., < γαλλ. *aérodynamique*].

Αντιδάνειο: Λαϊκό δάνειο από ξένη γλώσσα (συνήθως Ιταλική, Βενετσιάνικη ή Τουρκική), το οποίο έχει απώτερη ελληνική αρχή. Αντιδιαστέλλεται προς τον ελληνογενή ξένο όρο (βλ. ανωτέρω).

καλούπι (το) ...

[ΕΤΥΜ. *Αντιδάν.*, < *μμεσν.* *καλούπιν* < τουρκ. *kalıp* < αραβ. *qālib* < αρχ. *καλάπους / καλόπους* «ξύλινο πόδι». Βλ. κ. *καλαπόδι*].

Μεταφραστικό δάνειο: Ακριβής απόδοση ξένης λέξεως, κατά την οποία τηρείται λ.χ. η σειρά των ξένων στοιχείων κ.λπ.

Διαδίκτυο (το) ...

[ΕΤΥΜ. *Μεταφρ.* δάνειο από αγγλ. *Internet*].

Απόδοση: Απόδοση τού περιεχομένου ξένης λέξεως χωρίς ακριβή αντιστοιχία.

ταχυπαλμία (η) ...

[ΕΤΥΜ. *Απόδ.* τού αγγλ. *palpitation*].

Μεταφορά: Άμεσο δάνειο τής Ελληνικής, γραμματικά προσαρμοσμένο, το οποίο έχει ενταχθεί σχετικώς πρόσφατα (δηλ. τους δύο τελευταίους αιώνες) στο λεξιλόγιο τής Νέας Ελληνικής:

παρτιζάνος (ο) ...

[ΕΤΥΜ. *Μεταφορά* τού γαλλ. *partisan* < ιταλ. *partigiano*, αρχική σημ. «μαχητής υπέρ τού κόμματος, υπέρ μιας παρατάξεως», < *parte* «μέρος, τμήμα» (< λατ. *pars*, -tis)].

6.7 Ετυμολόγηση νεολογισμών

Ιδιαίτερη έμφαση έχει δοθεί στους νεολογισμούς, ιδίως σε αυτούς που έχουν λόγια προέλευση. Με τη βοήθεια ελληνικών και ξένων (αν πρόκειται για δάνεια) ειδικών λεξικών έχει προσδιοριστεί, κατά το εφικτό, η παλαιότερη γνωστή μαρτυρία αυτών των λέξεων· ωστόσο, μπορεί να αποδειχθεί ότι ορισμένες τέτοιες μαρτυρίες, που έχουν ληφθεί από το λεξικό του Στέφ. Κουμανούδη, είναι ακόμη παλαιότερες.

πολιτισμός (ο) [1804] ...

[ETYM, μτγν., αρχική σημ. «δημόσια διοίκηση», < αρχ. *πολίτης* (κατά τα ρ. σε -ίζω). Στους εκκλπο. συγγραφείς η λ. δήλωσε επίσης την ευγένεια και την κομψότητα των τρόπων του ανθρώπου της πόλης (βλ. κ. *αστείο*). Η σημερινή σημ. είναι απόδ. του γαλλ. *civilisation*. Με τη νεότ. σημ. η λ. πρωτοχρησιμοποιήθηκε από τον Αδαμ. Κοραή].

6.8 Ετυμολόγηση κυρίων ονομάτων

Έμφαση έχει δοθεί και στην παροχή ετυμολογικών πληροφοριών για τα κύρια ονόματα (ανθρωπωνύμια, τοπωνύμια κ.λπ.). Σημειώνεται ότι η ετυμολόγησή τους είναι εξαιρετικά δυσχερής και συχνά αβέβαιη, καθώς τα κύρια ονόματα συνήθως αποτελούν επιβιώσεις απώτερων χρονικών περιόδων και ιστορικών, κοινωνικών κ.ά. συνθηκών, για τις οποίες δεν έχουμε επαρκείς πληροφορίες.

Λεμεσός (η) ...

[ETYM, < μεσν. *Νεμεσός* (με τροπή του ν σε λ από τους Φράγκους). Κατά μία άποψη, < *Νεμεσό* < *Νεμεθό* < *Νεμαθό* < *Ναμαθό* < *Άμαθό* < *Άμαθοῦσα* ή *Άμαθουσία*, πθ. εξαιτίας τής γειννίας με την αρχ. πόλη *Άμαθούντα*. Προβληματική είναι η ετυμολογική αναγωγή σε τ. *Τελημησός* (από όπου και η γραφή *Λεμησός*, πβ. ἐν *Λεμησῶ* *Κύπρου*). Έχει προταθεί επίσης η αναγωγή σε μεσν. *Νέμεσος* < *Άνέμεσος* < *Άνάμεσος* (ενν. *πόλις*), επειδή βρισκόταν ανάμεσα στις δύο αρχαίες πόλεις, την *Άμαθούντα* και το *Κούριον*].

Στυλιανός (ο) ...

[ETYM, μτγν. κύρ. ὄν. (< αρχ. *στύλος*), από τη συνήθεια των *στυλιτών* μοναχών να ασκπεύουν πάνω σε στύλους. Αργότερα, το όνομα εξέφρασε επίσης την επιθυμία των γονέων να στεριώσει «σαν στύλος» το νεογέννητο, να γίνει ο «στύλος» του σπιτιού].

6.9 Αμφιβολίες περί την ετυμολογία

Συχνά συμβαίνει στην ετυμολογία να μην υπάρχει μια ευρύτερα αποδεκτή και απόλυτα πειστική πρόταση για την προέλευση μιας λέξης. Τότε, είτε δηλώνεται ότι η λέξη είναι *αγνώστου ετύμου* είτε ότι είναι *αβεββαίου ετύμου*, οπότε παρέχονται ορισμένες από τις πιθανότερες ετυμολογικές ερμηνείες τής λέξεως. Προς εξοικονόμηση χώρου και για να μην επιβαρυνθεί το Λεξικό με πληροφορίες που δεν μπορούν εύκολα να αξιοποιηθούν, αποφύγαμε να δώσουμε βιβλιογραφικά στοιχεία (που και από ποιον έχει διατυπωθεί μια ετυμολογική πρόταση), πράγμα που αποτελεί έργο ενός ειδικού ετυμολογικού λεξικού.

κόσμος (ο) ...

[ETYM, αρχ., αρχική σημ. «τάξη, διευθέτηση», αβεβ. ετύμου. Τρεις είναι κυρίως οι προτεινόμενες ετυμολογικές κατευθύνσεις: (α) *κόσμος* < **κόν-σμος* < **kon-*, ετεροικωμ. βαθμ. του Ι.Ε. **kep-* «διευθετώ αρμονικά», πβ. λατ. *censeo* «τιμώ», σανσκρ. *sámsati* κ.ά. (β) *κόσμος* < **κόδ-σμος*, που συνδ. με το αρχ. επιθ. *κεδνός* «σοβαρός, εξαιρετικός» (γ) *κόσμος* < **κόθ-μος* < Ι.Ε. **ghodh-* «συνδέω, συναρμώζω». Η λ. απέκτησε τη σημ. του συνόλου των πραγμάτων στο Σύμπαν και στην οικουμένη λόγω τής τάξης και τής αρμονίας που χαρακτηρίζει το φυσικό υλικό σύστημα. Επιπλέον, δήλωσε και το σύνολο των έμβιων όντων που κατοικούν στον πλανήτη μας].

6.10 Χρονικός προσδιορισμός των λέξεων

Όταν το έτυμον δίδεται αναλυτικά σε συγκεκριμένο λήμμα, τότε σε άλλα συναφή λήμματα (κυρίως παράγωγα), καθώς και γενικότερα σε λήμματα προφανούς ετύμου, ακολουθούνται δύο κατευθύνσεις:

(α) Σημειώνεται αν η λέξη είναι *αρχαία, μεταγενέστερη* ή *μεσαιωνική*.

(β) Σε νεότερες λέξεις δίδεται *χρονολογική ένδειξη* (βλ. 6.7).

Οι πληροφορίες αυτές σημειώνονται στην αρχή του λήμματος (κύριου ή υποτεταγμένου) και εντός ορθογώνιων αγκυλών [] και αναφέρονται στην αρχική μορφή τής λέξης (λ.χ. *καρτερικότης*, ενώ το λήμμα είναι *καρτερικότητα*).

καρτερικός, -ή, -ό [αρχ.] αυτός που αντιμετωπίζει με υπομονή και εγκάρτηση δύσκολες ή δυσάρεστες περιστάσεις: ~ *ύφος* / *στάση* / *αντιμετώπιση* ΣΥΝ. υπομονετικός ANT. ανυπόμονος. — **καρτερικ-ά** / **-ώς** [αρχ.] επίρρ.

καρτερικότητα (η) [1893] {χωρ. πληθ.} η ιδιότητα του καρτερικού, η αντιμετώπιση των δύσκολων ή δυσάρεστων περιστάσεων με υπομονή και εγκάρτηση.

7. ΣΧΟΛΙΑ

7.1 Ο ρόλος των σχολίων

Αφού το λεξικό είναι, από τη φύση του, καταγραφή του συνόλου των λέξεων και των φράσεων που χρησιμοποιούνται στην επικοινωνία, κοινολογία ολόκληρη η γλώσσα, είναι φυσικό κατά την αναζήτηση των λέξεων να γεννώνται στον αναγνώστη απορίες και ερωτήματα ως προς

τη σωστή χρήση των λέξεων, τον σωστό σχηματισμό τους, την ορθογραφία τους, την ετυμολογία, τη διαφορά τής σημασίας τους από άλλες λέξεις, τη σχέση τους προς άλλες συναφείς λέξεις κ.λπ. Ως απάντηση σε τέτοιες πιθανές απορίες έχουν γραφεί τα σχόλια που περιλαμβάνονται στο παρόν Λεξικό. Ο αναγνώστης, πάντως, θα παρατηρήσει ότι κατά τον σχολιασμό αποφεύγεται, κατά κανόνα, να χαρακτηριστούν «λάθη» λέξεις, τύποι, δομές κ.λπ. που χρησιμοποιούνται ευρύτερα και αυτό που επιδιώκεται είναι να ερμηνευθεί η χρήση τους.

7.2 Χαρακτηρισμός των σχολίων

Κάθε γλωσσικός σχολιασμός δίδεται στο τέλος του λήμματος εντός πλαισίου. Η κεφαλή του λήμματος μέσα στο σχόλιο λειτουργεί σαν ένα είδος τίτλου και δηλώνει το περιεχόμενο του σχολίου, το οποίο μπορεί να ποικίλλει π.χ.:

διαστημικός ή διαστηματικός;
Τα ουσιαστικά σε -μα σχηματίζουν κανονικώς παράγωγα επίθετα σε -ικός από το θέμα τής γενικής: <i>σύστημα – συστηματικός</i> (γεν. <i>συστήματ-ος</i>), <i>μάθημα ...</i>
εκμεταλλεύομαι – αξιοποιώ
Η διαφορά στη σημασία των δύο λέξεων είναι ότι το μεν αξιοποιώ έχει θετικό περιεχόμενο, ενώ το εκμεταλλεύομαι και αρνητικό. Το <i>εκμεταλλεύομαι</i> υποδηλώνει ...
Έλληνες – Γραικοί – Ρωμιοί
Η ονομασία Έλληνες δεν είναι η μόνη που χρησιμοποιήθηκε για να χαρακτηρίσει το έθνος των Ελλήνων σε όλους τους 40 αιώνες του μέχρι σήμερα βίου του ...
εκδίκηση: συνώνυμα
Το εκδίκηση είναι η κύρια λέξη τής Ελληνικής που δηλώνει την ανταπόδοση από τον παθόντα του κακού που του έγινε, την τιμωρία που επιβάλλει κάποιος μόνος του ...

7.3 Σχολιασμός γλωσσικών δυσκολιών

Ιδιαίτερη έμφαση έχει δοθεί στις *δυσκολίες* που αντιμετωπίζει ο μέσος Έλληνας στον γραπτό λόγο ή στην προφορική χρήση τής γλώσσας. Τέτοιες δυσκολίες εντοπίζονται στην ορθογραφία των λέξεων, σε σημασιολογικές διαφορές ορισμένων λέξεων μεταξύ τους, σε λάθη ως προς τον σχηματισμό μερικών λέξεων κ.λπ. Έτσι υπάρχουν σχόλια λ.χ. για ζητήματα ορθογραφίας:

-γκ- ή -γγ-; ορθογραφία
(α) Οι ελληνικές προελεύσεως λέξεις που προφέρονται με /ng/, γράφονται είτε με -γγ- είτε με -γκ- ανάλογα με την ετυμολογική τους προέλευση ...
γυιος ή γιος;
Από το αρχ. υίός , που από νωρίς προφερόταν ως /ίός/ (γιατί ο μονοφθγγισμός τής διφθόγγου <i>υι</i> σε <i>ι</i> είναι αρχαίος), πλάστηκε με συμμορφικά («συνίζηση») ...
μακριά ή μακρυνά;
Η παλαιότερη γραφή τής λ. με -υ- (μακρυνά) δεν είναι ορθή. Η λ. παράγεται από το επίθ. μακρύς (μεταπλασμένο τ. του <i>μακρός</i>) και, όπως τα λοιπά επίθ. σε -ύς ...

Επίσης *αλλήθωρος*, *δικλίδα*, *ανεξιθρησκία*, *μαζί*, *ορθοπαιδικός*, *γειρός*, *Θεοφάνια*, *αναφιλητό* και πολλά άλλα.

Αρκετά σχόλια αναφέρονται σε συνήθη «λάθη» που παρατηρούνται στον προφορικό ή τον γραπτό λόγο τής Ελληνικής. Τέτοια σχόλια είναι λ.χ.

δικτάτορας – δικτάκτορας, δικτατορία – δικτακτορία
Πολύ συνηθισμένο λάθος –που ακούγεται και από μορφωμένους– είναι η χρήση τύπων με -κ- (μπροστά από το -τορ-) ...
ωρίμαση ή ωρίμανση; ωρίμαση – ωριμότητα
Συχνά χρησιμοποιείται ο τ. ωρίμανση αντί του κανονικού τ. ωρίμαση , που επιβάλλει η παραγωγή τής λ. από ρήμα σε -άζω , το ωριμάζω ...

Επίσης ουσιαστικά – ουσιαδώς, χρονολογία – ημερομηνία, τ έως – πρώην, προηγούμενως – προηγούμενα, πιθανώς – πιθανόν, αδικώς – άδικα, αρτηριοσκληρώση – αρτηριοσκληρώση κ.ά.

Πολλά σχόλια αφορούν σε ουσιαστικές σημασιολογικές διαφορές ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες συναφείς λέξεις, που αξίζει να προσεχθούν για καλύτερη αξιοποίηση του λεξιλογικού θησαυρού και αποφυγή αστοχημάτων στη χρήση των λέξεων. Τέτοια σχόλια είναι λ.χ.

επίδραση – επιρροή – επήρεια

Η λ. **επήρεια** δηλώνει κυρίως πώς επενεργούν σε κάποιον διάφορες ουσίες (φάρμακα, ναρκωτικά κ.τ.ό.) και έχει γενικότερα αρνητική σημασιολογική χροιά ...

γεγονός – συμβάν – περιστατικό – επεισόδιο

Το **γεγονός** υπογραμμίζει τον πραγματικό και αναπότρεπτο χαρακτήρα μιας πράξης το ότι αποτελεί πραγματική κατάσταση ...

αλλαγή: συνώνυμα

Οι παρακάτω λέξεις εντάσσονται στη γενική σημασία «τής μετάβασης από μια κατάσταση (μορφή, σχήμα) σε μια άλλη». Όταν η μετάβαση αυτή είναι οριστική ...

Επίσης *επιχείρημα – ισχυρισμός – σόφισμα, κληρονομώ – κληροδοτώ, ειρήσθω εν παρόδω – εν τη ρύμη του λόγου, παρακαλώ: συνώνυμα, αυτόνομος – αυτοτελής, ιδιαιτερότητα: συνώνυμα, πληροφορητής – πληροφοριοδότης, όμοιος – ίδιος – ο αυτός, νύξη: συνώνυμα κ.λπ.*

7.4 Ετυμολογικά σχόλια

Ιδιαίτερη κατηγορία σχολίων είναι αυτή που αναφέρεται σε ετυμολογικά ζητήματα με τη γενικότερη έννοια τής προέλευσης και τής ιστορικής εξέλιξης των λέξεων.

Παραδείγματα:

αστείος – χωρατατζής – αγροίκος – δημώδης – χωριάτης / χωρικός

Ο τόπος όπου ζει κανείς (πόλεις – αστικά κέντρα, επαρχία – χωριά) προσδίδει, κατά την αντίληψη των ανθρώπων ...

Βαλκάνια, Βαλκανική – Ιλλυρική – Ελληνική Χερσόνησος

Προτού η Χερσόνησος του Αίμου ονομαστεί **Βαλκανική** (από την τουρκική ονομασία του Αίμου ως «ψηλού όρους» **Koca Balkan**) ...

Ομοίως, *μαθαίνω – μούσα, άγιος – αγροίκος – άγριος, αίγλη – λάμψη – γόητρο – γοητεία, άθλος – άθλιος – άθλο – έπαθλο – βραβείο, Αθήνα, παπάς, πανεπιστήμιο – πανδιδακτήριο – πανεπιστημίο – «πανεπιστημείο», σήγες – στύλοι, Έλληνες – Γραικοί – Ρωμιοί, μήνας (ετυμολογία των ονομάτων των μηνών), αγορά– αγοράζω – αγορεύω κ.λπ.*

7.5 Σχόλια λέξεων ιδιαίτερου ενδιαφέροντος

Ελληνικές και ξένες προελεύσεως λέξεις που εμφανίζουν ιδιαίτερο γλωσσικό ενδιαφέρον ως προς την προέλευση, την ιστορία, την απόδοση ή τη χρήση τους περιλαμβάνονται σε ειδικά σχόλια, π.χ.

κέφι – εγκεφής – εγκέφιος(!)

Στο κύμα του καθαρισμού (τής ελληνικής γλώσσας από ξένες λέξεις, ιδίως τουρκικές) που επικράτησε κατά τον 19ο αι. σύμφωνα με διδάγματα του Κοραή ...

δολάριο – τάλιρο

Τα δύο νομίσματα έχουν κοινή καταγωγή. Το **τάλιρο** προέρχεται από το ιταλ. *tallero*, που και αυτό είναι δάνειο από το γερμ. *T(h)aler*, συγκεκομμένο τ. του *Joachimsthaler* ...

Ανάλογα σχόλια βρίσκονται στα λήμματα *λουλούδι, ιντερβιού, λογικός, αλέ-ρετούρ – αμφοτερήλατο, αποχαιρετισμοί, απλοέπεια, ενδυμασία, ρεπόρτερ κ.ά.*

7.6 Σχολιασμός γλωσσικών δυσκολιών

Πολλά σχόλια αναφέρονται σε θέματα σχηματισμού των λέξεων, μορφολογίας (γραμματικής δομής), παραγωγής και σύνθεσης.

Τέτοια είναι λ.χ. τα σχόλια στα λήμματα *-ουργός* και *πρύτανις*:

-εργός – -ουργός / -ούργος

Τα σύνθετα με β´ συνθετικό το **-εργός** από το **έργο** ήδη στην Αρχαία σχηματίστηκαν σε *-ουργός*, με συναίρεση του συνδετικού φωνήεντος **-ο-** και τού **-ε(ργός)** σε **-ου(ργός)** ...

πρύτανης – πρυτάνεις: ουσιαστικά με πληθ. -εις

Μερικά ουσιαστικά σε **-ης**, μεταπλασμένα από παλαιότερα («τριτόκλιτα») ουσιαστικά σε **-ις**, σχηματίζουν τον πληθυντικό τους ...

Παρόμοια σχόλια υπάρχουν στα λήμματα: **-θεν, -ήσιος, -ίζω, -άρχης, θυμάμαι, όνομα, στείβω - στοιβάζω, αντι-, -κτονος** κ.λπ. Ιδιαίτερη κατηγορία σχολίων είναι αυτά που αναφέρονται σε λέξεις τής Αρχαίας Ελληνικής ως προς τις μορφές που παίρνουν, καθώς και στην παραγωγικότητά τους. Πρόκειται για λέξεις που ενδιαφέρουν είτε για τα παράγωγα είτε για τα ομόρριζά τους. Παραδείγματα:

αγγέλλω: σύνθετα

Το **αγγέλλω** ανήκει στις χαρακτηριστικές περιπτώσεις ορισμένων παραδομένων ρημάτων που, ενώ δεν πολυχρησιμοποιούνται ως απλά ...

άγω – αγάγω

Το ρ. **άγω** χρησιμοποιείται στη σύγχρονη Ελληνική ως σύνθετο με προθέσεις («προρρηματικά»). Τα κυριότερα από αυτά τα σύνθετα δίδονται κατωτέρω με τη μορφή πίνακα ...

7.7 Σχόλια για την ελληνική γλώσσα

Για τα γλωσσικά ενδιαφέροντα και τις ανάγκες πληροφόρησης ενός ευαίσθητου χρήστη τής ελληνικής γλώσσας, θεωρήσαμε σκόπιμο να περιληφθούν στο Λεξικό και σχόλια τα οποία αναφέρονται είτε γενικά στη γλώσσα είτε ειδικότερα σε θέματα τής ελληνικής γλώσσας και βασικές έννοιες τής δομής της. Έτσι, στο Λεξικό περιλαμβάνονται σχόλια στα λήμματα **γλώσσα, γραφή, αλφάβητο, λεξικό – λεξιλόγιο, «μακεδονική γλώσσα», γλωσσικό ζήτημα, ιδιωματισμός, γενετική-μετασχηματιστική γραμματική** κ.λπ. Επίσης σχολιάζονται γλωσσικά φαινόμενα, όπως **έκκρουση, συνίτηση** κ.λπ., χαρακτηριστικά τής δομής τής Ελληνικής, όπως **γένος, άρθρο, απαρέμφατο, μετοχή, άρνηση, ποιόν ενεργείας, σύνθετα** κ.λπ. Η αναφορά σε τέτοιες μεταγλωσσικές έννοιες και η παροχή χρήσιμων πληροφοριών θα βοηθήσει, πιστεύουμε, τον ενδιαφερόμενο αναγνώστη να γνωρίσει, να συνειδητοποιήσει και να κατανοήσει βασικά χαρακτηριστικά τής δομής τής ελληνικής γλώσσας και τής εν γένει λειτουργίας τής γλώσσας.

7.8 Παραπομπές σε σχόλια

Είναι αυτονόητο ότι κάθε σχόλιο εντάσσεται μεν σε συγκεκριμένο λήμμα, αλλά αφορά σε περισσότερες λέξεις. Στο τέλος πολλών λημμάτων υπάρχει η ένδειξη **☛ ΣΧΟΛΙΟ λ.**, που δηλώνει ότι για τη συγκεκριμένη λέξη γίνεται ειδικός λόγος ή ενδιαφέρει γενικότερα το σχόλιο το οποίο βρίσκεται στο λήμμα όπου παραπέμπεται ο αναγνώστης.

Παραδείγματα:

έρωτας (ο) {ερώτων} ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. **αγάπη, τύχη**.
καθαίρεση (η) [αρχ.] ☛ ΣΧΟΛΙΟ λ. **αίρω**.

Επίσης, στο τέλος πολλών σχολίων υπάρχει παραπομπή σε άλλο σχόλιο με συναφές περιεχόμενο, π.χ. στο σχόλιο λ. **ελεεινός**

ελεεινός – αξιολύπτος

Αντίθετα προς την Αρχαία, όπου η λ. **ελεεινός**, προκειμένου για πρόσωπα, είχε κυρίως καλή σημασία ... χρησιμοποιείται η λ. **αξιολύπτος** (και τα συνώνυμά της): *Με όσα του έτυχαν στη ζωή είναι πραγματικά αξιολύπτος· χρειάζεται τη βοήθεια όλων για να ξανασταθεί στα πόδια του.* → αξιολύπτος

8. ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

Στο παρόν Λεξικό ακολουθείται η ιστορική ή **ετυμολογική ορθογραφία** των λέξεων, βασισμένη στα πορίσματα τής επιστημονικής ετυμολογίας (βλ. 6.1). Το θέμα τής ορθογραφίας καθώς και η ορθογράφηση ορισμένων λέξεων στο παρόν Λεξικό εξετάζονται στο έγχρωμο Ένθετο Παράρτημα (**Πίνακας λέξεων με προβλήματα ορθογραφίας**). Ειδικώς για την ορθογράφηση ξένων κυρίων ονομάτων που έχουμε συμπεριλάβει ή αναφέρει στο Λεξικό, ίσχυσε, κατά κανόνα, η αρχή τής **αντιστρεψιμότητας**, η γραφή δηλ. των λέξεων με τρόπο που να επιτρέπει να ανάγεται κανείς από τον ελληνικό τρόπο γραφής τους στον αρχικό· εντούτοις, διατηρούνται παράλληλα ορισμένοι βασικοί κανόνες τής Ελληνικής, π.χ. ότι μία λέξη δεν αρχίζει και δεν τελειώνει ποτέ με δύο όμοια σύμφωνα (π.χ. **Χόφμαν** αντί **Χόφφμαν**). Για κύρια ονόματα ήδη καθιερωμένα με συγκεκριμένη ορθογραφία, π.χ. **Βολταίρος, Γκαίτε, Βαρκελώνη, Λυών** κ.λπ., διατηρήσαμε την καθιερωμένη ορθογραφία τους, όπου αυτά χρειάστηκε να αναφερθούν (συνεπώς όχι **Βολτέρος, Γκέτε, Βαρκελόνη, Λιόν** κ.λπ.).

Οι ορθογραφικές επιλογές τού Λεξικού μπορεί να ξενίσουν μερικούς ή και να θεωρηθούν ασυνεπείς προς την πρακτική τής απλογράφησης που τηρούμε για τις κοινές ξένες λέξεις· ωστόσο, οι ορθογραφίες αυτές δεν είναι ούτε αυθαίρετες ούτε αβασάνιστες· βασίζονται σε στέρεα επιστημονικά διδάγματα τής γλωσσικής επιστήμης, το δε σκεπτικό κάθε ορθογραφικής επιλογής δίδεται στο οικείο λήμμα, μαζί με τις ετυμολογικές πληροφορίες, ή σε ειδικό Σχόλιο.

9. ΤΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Το παρόν Λεξικό περιέχει έγχρωμο Ένθετο Παράρτημα με σημαντικούς πίνακες που για πρώτη φορά βρίσκει κανείς σε ελληνικό λεξικό (π.χ. των αριθμών και των αριθμητικών γενικότερα, των στρατιωτικών βαθμών, των νομισμάτων, των ξένων λέξεων τής ελληνικής γλώσσας, των ελληνικών διαλέκτων, ομοίχων, παρωνύμων κ.τ.ό.). Με τους Πίνακες ο αναγνώστης αποκτά εποπτεία διαφόρων συνόλων από πληροφορίες, οι οποίες δεν μπορούν να περιληφθούν σε μεμονωμένα λήμματα και οι οποίες διευκολύνουν και συμπληρώνουν την κατανόηση αντίστοιχων λημμάτων τού Λεξικού (π.χ. **αντισυνταγματάρχης, εφέτης, φράγκο** κ.λπ.).